

Ze lijken op elkaar, de Deense filosoof Kierkegaard en de joodse bekeerling Paulus. Hartstochtelijke, heftige mannen met een missie, bij wie de urgentie van hun teksten afspat. Complexe mannen ook. Melancholische tobbers. Worstelend met zichzelf en de ander. Slimme denkers. Begaafde woordkunstenaars. Maar het meest lijken ze op elkaar in hun denken over de liefde. Het is dan ook niet toevallig dat Kierkegaard in zijn belangrijke boek *Wat liefde doet* doorwrochte overpeinzingen wijdt aan zinnen over de liefde in de brieven van Paulus. Maar om meer te begrijpen van zijn denken over de liefde eerst een schets van zijn leven, dat nauw verweven is met zijn werk.

Vader Michael Kierkegaard, een zwaarmoedige lutheraan, gaat gebukt onder de gedachte verdoemd te zijn. In zijn jeugd heeft hij ooit God vervloekt vanwege de armoede waarin hij leefde en nu wordt hij gepijnigd door schuldgevoel. Twee jaar na hun huwelijk overlijdt zijn eerste vrouw aan een longontsteking en hij hertrouwt met het dienstmeisje dat op dat moment – zijn heilige principes ten spijt – zwanger van hem is. Van de zeven kinderen uit dit huwelijk sterven er vijf tussen hun twaalfde en hun drieëndertigste. Het verdiept de zwaarmoedigheid van Kierkegaard senior en verhevigt zijn worsteling met het geloof. Met zijn jongste, sensitieve en melancholische zoon Sören, die vanwege zijn talent voor satirische prikstootjes gesierd is met de bijnaam De Vork, heeft vader Kierkegaard een moeizame verhouding. Er is over en weer sprake van onmacht en afstand. Wel maakt de inmiddels gefortuneerde vader een leven van studeren en schrijven mogelijk voor zijn zoon. Kierkegaard zal nooit hoeven werken voor de kost. Na zijn theologiestudie – met een uitstapje naar de filosofie – volgt Sören Kierkegaard een predikantenopleiding en verlooft hij zich met Regine Olsen. Maar predikant zal hij niet worden en tot een huwelijk met Regine zal het nooit komen. Na een jaar verbreekt hij de relatie. Uit zijn dagboek blijkt dat Kierkegaard zich niet geschikt of in staat acht tot een huwelijk. Maar zijn liefde voor haar blijft. De spaarzame momenten waarop ze elkaar ontmoeten zijn voor hem geladen met een grote emotionele kracht. Zo schrijft hij uitgebreid over het feit dat ze hem een keer toeknikt in de kerk. Hij draagt zijn boeken aan haar op en bedeeft haar na zijn overlijden met de erfenis. Die ze overigens weigert.

Kierkegaard ontwikkelt als schrijver een vaste dagelijkse routine. In de ochtend wijdt hij zich enkele uren aan de arbeid, staand aan zijn bureau, en verlaat dan het huis om een ‘mensenbad’ te nemen. Hij wandelt, al zigzaggend over de stoep, als een moderne Socrates door Kopenhagen en voert gesprekken met voorbijgangers op straat of de kooplui op de markt. Stof die hij weer verwerkt in zijn filosofische schrijfsels en literaire dagboeken. Daar komt verandering in als een tijdschrift hem tot mikpunt van spot maakt. Zijn uiterlijk, zijn broekspijpen van verschillende lengte, zijn verbroken verlovings, het is allemaal *gefundenes fressen* voor zijn spotters. Tijdens zijn wandelingen krijgt hij nu beledigingen en verwensingen naar zijn hoofd geslingerd. Voortaan gaat hij wijselijk vaker met de koets de stad in. Zijn pennenvruchten brengen hem op voet van oorlog met de officiële kerk en de geestelijke stand. Het christendom van de Lutherse staatskerk vindt hij inhoudsloos en dominees maakt hij uit voor kannibalen, na-apers en uilskuikens. Zo schrijft en polemiseert hij even maniakaal als radicaal door tot hij op 2 oktober 1855 op straat in elkaar zakt. Zes weken later overlijdt hij in het ziekenhuis, tweeënveertig jaar oud, uitgeput, opgeleefd. Hij sterft zonder de laatste sacramenten te ontvangen, maar de lutheranen trekken hem snel weer binnen de kerkmuren door hem een kerkelijke begrafenis te geven. De man in de kist, De Vork, had hier bij leven ongetwijfeld een vileine opmerking over gemaakt.

Maar dan de liefde. Al zal Kierkegaard nooit trouwen, zijn werk is doortrokken van de zoektocht naar wat liefde is, wat liefde teweegbrengt, of zoals de titel van een van zijn boeken luidt, wat liefde doet. In dat boek uit 1847 verkent Kierkegaard in navolging van Griekse denkers de door beginselen geleide liefde, *agapè*, die hij onderscheidt van de romantische liefde, *eros*, en de vriendschappelijke

liefde, *philia*. Die laatste twee betitelt hij als voorkeursliefde. Ondanks het feit dat Kierkegaard zichzelf ongeschikt acht voor het huwelijk, gelooft hij zeker wel in partnerliefde. Alleen ontleedt hij in *Wat de liefde doet* haarfijn hoe 'oververhitting en verbittering' de dood in de pot zijn voor een relatie. Liefdes beginnen met aantrekkingskracht maar, als het daarbij blijft, kunnen ze vastlopen in sleur en irritatie. Of erger: ontaarden in wantrouwen, jaloezie, angst, afgunst of haat. Allemaal destructieve krachten die verhoudingen ten gronde richten, terwijl werkelijke liefde relaties opbouwt. Ontspanning in plaats van overspanning en relativering in plaats van verabsolutering. Maar: hoe ontsnap je aan die valkuilen?

Volgens Kierkegaard door de liefde te plaatsen in een groter, existentieel kader. Want aan romantische en vriendschapsliefde gaat een belangrijkere, diepgaandere liefde vooraf en bovenuit. Het bijbelse gebod om God lief te hebben en je naaste die een mens is als jij. En dat is geen gebod waarmee je kunt sjoemelen, dat gebod is onversneden radicaal en concreet. Je naaste is iedereen met wie je te maken krijgt. Sympathie, herkenning, verwantschap, of juist afstand, weerzin, vervreemding: het doet er niet toe. In deze liefde gaat het om solidariteit op het scherpst van het snede.

Deze liefde is dan ook een opdracht, een plicht. Vlinders zijn ver te zoeken. Dat zal de romantici onder ons die alle liefdesvormen associëren met gevoel misschien tegen de borst stuiten, maar, zegt Kierkegaard, als liefde geen opdracht is, maar iets wat je toevalt, overkomt, dan kan het je ook weer óntvallen. Dan is liefde grillig, en veranderlijk. Gisteren een stormende zee, vandaag een kolkende rivier, morgen stilstaand water. Vandaag zeggen van iemand te houden, en morgen dat de liefde over is, betekent volgens Kierkegaard dat er misschien wel sprake was van verliefdheid, van voorkeursliefde maar niet van solidaire liefde. Die liefde is onvoorwaardelijk en onafhankelijk van wat men terugkrijgt. Zij stijgt uit boven grillige veranderlijkheid, boven de willekeur van het moment. Zij tilt ons naar een hoger liefdesplan. Liefde als een religieuze opdracht.

Veel van wat Kierkegaard zegt over *agapè*, liefde geleid door beginselen, solidaire liefde had Paulus kunnen zeggen of heeft hij gezegd. Veel van wat Paulus zegt, formuleert Kierkegaard in vergelijkbare bewoordingen. Soms is het alsof er een carbonpapiertje tussen hun teksten heeft gelegen. Moeiteloos overbrugt Kierkegaard achttien eeuwen en reikt hij de apostel over de tijd de hand als verwante denker. Het is ook die verwantschap die hem aanzet tot het ontleden van verschillende zinnen uit Paulus Hooglied van de Liefde, zojuist gezongen. Vele tientallen bladzijden lang. Zo zegt Paulus dat de solidaire liefde de belangrijkste en meest verhevene is van alle deugden. Zonder die liefde is elke andere handeling leeg en betekenisloos. En Kierkegaard noteert: 'Rinkelend cymbaal. Zo klinkt een mens zonder liefde.' Ik weet niet hoe een liefdevol mens klinkt, aan die beeldspraak waagt noch Paulus noch Kierkegaard zich, maar over hoe een liefdevol mens zich gedraagt zijn ze het eens. Niet afgunstig of wrokkig. De liefde verdraagt het misverstand, de ondankbaarheid of de boosheid van de ander. Liefde is niet verbitterd en onbezonnen, ongeduldig, hopeloos druk in de weer met wat ze moet afbreken om vervolgens opnieuw op te bouwen. 'Liefde is de grond, liefde is het gebouw, liefde bouwt op. Opbouwen is liefde opbouwen en het is liefde die opbouwt.' We hoorden het ook al in de lezing, Kierkegaard is verslingerd aan het woord opbouwen. Hij strooit dit begrip als confetti uit over de pagina's. Liefde bouwt op, maar hoe bouw je liefde op? Hier leent hij het begrip lankmoedigheid van Paulus. 'Lankmoedigheid is dat je blijft volhouden te veronderstellen dat de liefde in de grond aanwezig is. Wie oordeelt dat het de ander aan liefde ontbreekt, hij kan niet opbouwen.' Volgens Kierkegaard is ware liefde onbaatzuchtig en gericht op het welzijn van de ander, zonder eigenbelang. Liefde is niet een eigenschap die je voor jezelf hebt, maar waardoor of waarin je er bent voor anderen. Hij legt de nadruk op het feit dat liefde iets is dat tot uiting komt in daden en opofferingen voor anderen. Dit sluit aan bij Paulus' oproep om in liefde te handelen. Liefde is doen, daarover zijn ze het hartgrondig eens.

En dan de uitsmijters van de beide heren. Hoop, geloof en liefde zullen blijven, alle drie, maar de grootste is de liefde, zo klinkt de beroemde slotregel bij Paulus. Eerder heeft hij al benadrukt dat liefde nooit vergaat, zelfs als profetieën, talen en kennis zullen verdwijnen. En Kierkegaard roept in zijn laatste hoofdstuk bijna verrukt uit: de liefde blijft. Uitroepeteken. Beiden concluderen: we zijn er als mensen op gemaakt om lief te hebben, liefde te worden, liefde te zijn. Onvoorwaardelijk, zonder verwachtingen, zonder arrogantie of afgunst. Onze enige roeping is liefdevol te leven en liefdevol te handelen tegenover iedereen die op ons pad komt.

Prachtige woorden van die twee gedreven denkers. Maar is het niet ook een beetje filosofische en theologische hoogvliegerij? Ga er maar aan staan. Aan die onbaatzuchtige, zichzelf vergetende, alles vergevende liefde die zich vertaalt in volstrekte solidariteit met iedere ander, zonder uitzondering. Nee, het is geen hoogvliegerij, het zijn broodnodige utopische beelden die ons wenken en duwen en spiegelen. Het is visionair denken dat ons aanspoort om te geloven dat het schijnbaar onmogelijke mogelijk is. Ieder van ons die ervaring heeft – en ik denk eigenlijk wij allemaal – met kortzichtige, benepen, veroordelende, boekhoudende liefde weet hoe die je inperkt, ketent, klein en lelijk maakt. En ieder van ons die ervaring heeft – ik hoop ook wij allemaal – met die onbaatzuchtige, solidaire, gevende liefde, weet hoe die je – ook al is het misschien geen makkelijke liefde – bevrijdt, opent, mooi maakt, vleugels geeft. We weten het, we hebben iets geproefd van die woorden van Paulus en Kierkegaard en de waarheid ervan ervaren. Daarom is het goed dat we die woorden steeds opnieuw lezen en horen en zingen. Om ze elke dag een beetje meer waar te maken.

Ik betwijfel of eerder in een toespraak zo vaak het woord liefde is gevallen: eenenzestig keer. Maar dat mag in een dienst waarin de zegen wordt gevraagd over een huwelijk. Jullie huwelijk, lieve Jeanette en Floor. Voorkeursliefde in termen van Kierkegaard. Niet te versmaden voorkeursliefde. Maar daar blijft het niet bij, ook voor jullie niet. Jullie zelf droegen voor deze dienst het hooglied van Paulus aan, roepende woorden ver boven ons uit, roepende woorden vanuit het diepste van onze ziel. Taal waarin we ons in deze Ekklesia wekelijks scholen. Jullie delen in de hoop die we hier zondag na zondag uitspreken op een wereld waar brood en recht en waardigheid en liefde is, genoeg voor iedereen. Een verlangen dat we proberen te vertalen in gedrag. Dat we met elkaar hier inoefenen. En daarom willen jullie, op deze plek, onder dit dak, in deze gemeenschap de zegen vragen over jullie verbintenis. Liefde: roeping, opdracht en zegen. Moge het zo zijn.